

Зінаїда ПОНОМАРЕНКО,
ORCID 0000-0002-1782-8985
молодша наукова співробітниця
сектора з охорони інтелектуальної власності,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

ЄВРОПЕЙСЬКІ БІБЛІОТЕКИ ТА ВІДКРИТІ ОСВІТНІ РЕСУРСИ

УДК 027.54 (436) : 021.1

Розглянуто досвід європейських бібліотек у впровадженні відкритої освіти та відкритих освітніх ресурсів.

Ключові слова: відкрита наука, відкрита освіта, відкриті освітні ресурси, бібліотека.

Відповідно до прийнятого на 40-й Генеральній конференції ЮНЕСКО плану в кінці 2019 року було утворено партнерство з відкритої науки (Open Science, OS), яке об'єднало академії, університети, бібліотеки, науковців, дослідників та видавців у всьому світі. Організація доручила Консультативному комітету підготувати міжнародний нормативний акт у сфері відкритої науки у формі Рекомендацій з OS. Вони доповнять Рекомендації 2017 року про науку і наукові дослідження, а також будуть спиратися на Стратегію ЮНЕСКО з відкритого доступу до наукової інформації та досліджень і Рекомендацію ЮНЕСКО про відкриті освітні ресурси. Відповідний консенсус щодо проєкту документу вже був досягнутий в ході міжурядової наради експертів, яка проходила з 6 до 11 травня 2021 року, і він буде представлений для прийняття Генеральною конференцією ЮНЕСКО на сесії в листопаді 2021 року. Комітет одногослосно прийняв ухвалу щодо визначення: “відкрита наука – це інклюзивна конструкція, яка об'єднує різну діяльність і практику,

спрямовані на те, щоб зробити багатомовні наукові знання відкритими і повторно використовуваними всіма для розширення наукового співробітництва та обміну інформацією на благо науки і суспільства, а також для відкриття процесів створення наукових знань, оцінки та комунікації з громадськими діячами за межами традиційного наукового співтовариства. Вона включає в себе всі наукові дисципліни та заснована на наступних основних принципах: відкритий доступ до наукових знань, відкрита наукова інфраструктура, відкрите наукове спілкування, відкрита участь соціальних суб'єктів і відкритий діалог з іншими системами знань". У підготовленому проєкті Рекомендацій далі визначаються її цілі, рамки загальних цінностей і принципів, наводиться аналіз роботи, яку необхідно виконати.

Загалом рекомендації спрямовують суспільство на сприяння широкому поширенню наукових знань, розширення співпраці у сфері науки, стимулювання міжнародного наукового співробітництва з урахуванням регіональних та дисциплінарних відмінностей. Основним завданням OS вбачається відкриття дослідницького і освітнього процесу, покращення доступності та можливості повторного використання результатів досліджень.

Відкрита освіта (Open Education, OE) стає все більш важливою частиною стратегії OS у вирішенні глобальних задач людства. Протягом останнього десятиліття формат відкритої освіти, як один з найефективніших, вже успішно запроваджується та працює в країнах Європи, а стратегії OE успішно розширюють можливості отримання освіти всіма і всюди в будь-який час. Особливо важливе значення в розвитку цих процесів надається відкритим освітнім ресурсам (Open Educational Resources, OER) як основі розширеного всебічного доступу до наукових знань.

У Рекомендаціях ЮНЕСКО про відкриті освітні ресурси (Recommendation on Open Educational Resources), які були ратифіковані в кінці 2019 року, визначається: "Відкриті освітні ресурси (OER) – це навчальні, методичні та дослідницькі матеріали будь-якого формату і на будь-якому носії, які знаходяться в громадському доступі або підлягають охороні авторським правом, але мають відкриту ліцензію, що дозволяє безкоштовний доступ до них, їх повторне використання, переробку, адаптацію і вторинне поширення іншими особами. Від-

крита ліцензія являє собою ліцензію, яка визнає права інтелектуальної власності власника авторського права і надає обмежений дозвіл, що є підставою для отримання громадськістю права на доступ, повторне використання, переробку, адаптацію та вторинне поширення освітніх матеріалів".

Бібліотеки як природні партнери закладів освіти знаходяться у виключному становищі щодо OE і мають всі можливості підтримувати, активно впливати як на процес поширення формату, так і створення відкритого контенту для забезпечення процесу навчання. Прикладом тому є діяльність європейських бібліотек, які за останні роки зіграли провідну роль в просуванні цих ідей та взяли на себе практичні задачі відкритих освітніх ресурсів.

Політика OE знайшла широкий відгук та викликала справжню хвилю заходів щодо її втілення. Так, сформована у 2018 році Європейська мережа бібліотекарів відкритої освіти (European Network of Open Education Librarians, ENOEL), яка сьогодні вже нараховує 80 бібліотек з 23 країн, допомагає реалізувати стратегії ЮНЕСКО про відкриті освітні ресурси. Трирічний план ENOEL опублікований у травні цього року. Документ заснований на положеннях Рекомендацій ЮНЕСКО по OER і розглядає бібліотекарів як одну з ключових зацікавлених сторін, що беруть участь в реалізації проєкту. Він має сприяти підвищенню обізнаності про відкриту освіту, стимулювати культуру OE і забезпечувати додаткову підтримку для впровадження OE у вищих навчальних закладах.

ENOEL для допомоги бібліотекарям зосереджує свої зусилля на пріоритетних напрямках: виступає за більш оптимальну політику і законодавство на підтримку відкритого ліцензування, відкритих освітніх ресурсів і відкритої освіти; допомагає бібліотекарям бути в курсі актуальних подій на міжнародному рівні, співпраці з ЮНЕСКО, ЄС, ІФЛА, SPARC Europe та іншими мережами; допомагає у пошуку відповідних законодавчих документів; обмінюватися досвідом та кращими практиками з просування відкритої освіти; допомагає працювати над стандартизованими підходами до ліцензування та управління версіями для підтримки спільного використання OER; ділитися навчальними матеріалами, підтримувати розвиток репозиторіїв OER шляхом обміну передовим досвідом, спільної інфраструктури, роботи над за-

гальними стандартами метаданих; підтримувати створення OER, надаючи інформацію та приклади по платформах інтерактивного контенту; допомагає навчати бібліотекарів, як стати фахівцями-бібліотекарями з OER.

На базі комплексних рекомендацій платформи Open Science Policy Platform (OSPP) та практичного досвіду своїх 450 членів (національних, університетських та інших бібліотек) Асоціація європейських дослідницьких бібліотек (Ligue des Bibliothèques Europeennes de Recherche, LIBER) підготувала та навесні 2018 року представила свою дорожню карту відкритої науки – Стратегію на 2018–2022 роки (Research Libraries. Powering. Sustainable. Knowledge in the Digital Age. LIBER Europe. Strategy 2018–2022), де викладені конкретні заходи, які бібліотеки можуть здійснювати для захисту OS на місцевому та міжнародному рівнях, підтримки OS за допомогою інструментів та послуг, розширення впливу своєї роботи за рахунок співпраці та партнерства (як всередині, так і за межами своїх власних установ). У цій дорожній карті описується, як і чому вони повинні це робити, наводяться конкретні приклади, як бібліотеки можуть активно сприяти розвитку OS шляхом підвищення обізнаності, забезпечення навчання відкриттям своїх колекцій інноваційним методам дослідження і розробки нової допоміжної інфраструктури OS та інших інструментів.

У кінці 2019 – початку 2020 року SPARC Europe (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition in Europe, Коаліція європейських науково-видавничих та академічних ресурсів, що являє собою міжнародний альянс академічних і дослідницьких бібліотек, які працюють над виправленням дисбалансу в системі наукових публікацій) спільно з ENOEL провела дослідження, як бібліотеки системи вищої освіти підтримують OE та OER, щоб отримати інформацію про реальну політику і практику в академічних бібліотеках Європи щодо цього питання. Це перше в своєму роді таке опитування і до нього долучилось 29 країн (146 бібліотек). Основні результати дослідження показують наскільки респонденти дотримуються політики OE, де і наскільки вони були залучені до її започаткування на практиці. В документі окреслюються позиція та роль бібліотек в управлінні OE та OER, визначається, чи присутні необхідні навички для їх впровадження. Отримана інформація порівнюється з поточною пропозицією послуг. Висвітлюються

основні проблеми і ключові можливості при підтримці OE.

Коротко розглянемо виявлені у опитуванні виклики та можливості європейських бібліотек у впровадженні OE та OER.

Головне питання фінансування відкритої освітньої роботи залишається нерозв'язаним. Для всіх опитаних бібліотек воно виявилось все ще обмеженим, а це свідчить про те, що бібліотеки ніколи не отримували початкового фінансування, не запроваджували програми грантів та не виділяли бюджетів на OE.

Дані досліджень свідчать про низьку державницьку політику стосовно OE та OER в кожній країні як загальної європейської тенденції та відмічають чіткі можливості для впливу бібліотек на законодавчому рівні щодо підтримки своєї роботи та покращення доступу до освіти.

Половина опитаних бібліотек займає провідну позицію щодо OE та OER у своїх установах, 18 – повідомляють про те, що саме вони очолюють зусилля свого закладу із OER. Незважаючи на те, що ця кількість поки ще – не велика, але вона яскраво демонструє позитивну тенденцію, коли деякі бібліотеки вже є фасилітаторами (фасилітатор (від англ. *facilitation* – допомога, полегшення, сприяння) – незалежний організатор-керівник процесу колективного розв'язання складних проблем, який не зацікавлений у підсумках обговорення, не представляє інтереси жодної з груп-учасників і не бере участі в обговоренні, але несе відповідальність за якісне виконання завдань та забезпечує успішну групову комунікацію) і беруть участь у широких державницьких зусиллях для об'єднання кола зацікавлених сторін з підтримки та просування OE.

Що стосується організації OE у самій бібліотеці, то відділ навчання та підтримки навчання є найпоширенішим, що очолює зусилля з OER, а другим – відділ з наукових комунікацій.

Бібліотеки виступають за OE, використовуючи цілий ряд різноманітних засобів, серед яких презентації, вебсайти, соціальні мережі, дещо в меншій мірі вони використовують такі канали, як бібліотечні спільноти, семінари з викладачами, співпраця з проєктами OER. Більше залучення бібліотек до пропаганди, спрямованої на керівництво, викладацький склад та співробітників ІКТ, з великою ймовірністю спричинить швидше прийняття OE. Чотири найпоширеніші сфери, в яких бібліотеки надають послуги OE/OER, включають інформацій-

ну грамотність (95%), консультації щодо авторського права та ліцензування (91%), навчання (84%). Вже більше десяти років бібліотеки навчають дослідників, викладачів та студентів концепції та практиці “відкритого” (відкритого доступу, відкритої науки та стипендій, а тепер відкритої освіти), допомагаючи викладачам зрозуміти авторські права та відкрите ліцензування. Останнім часом бібліотеки розширюють портфоліо своїх завдань, оскільки вони все більше залучаються до створення та керування OER, таких, як спільне створення відкритих підручників. До того ж через співпрацю у них зміцнюються відносини з викладачами. Все це свідчить про те, що бібліотеки однозначно здійснюють керівництво та підтримують практику OE.

У звіті було визначено три ключові сфери, які є викликами для впровадження OE та OER. Перша – брак фінансування, незважаючи на низьку вартість OE для кінцевого споживача та нову природу OE/OER і ресурсів для їх створення. Друга – брак навиків та знань з OE. Тут очевидно, що для навчання бібліотекарів можна зробити дуже багато (мінімальний рівень кваліфікації вони продемонстрували в областях: збирання даних, спільне проєктування, технічна підтримка, надання пакетів курсів, обмін знаннями, поради щодо авторського права та надання списків для читання). Можливості в цій сфері переважають виклики. Третя ключова сфера – відсутність відповідної координації на державному рівні. Керівники бібліотек, які займаються OER, часто стикаються з неузгодженими діями державних управлінців з цих питань, бо їм важче орієнтуватися в цьому новому для них просторі.

Загалом опитування показало, що академічні бібліотеки відіграють важливу роль у просуванні відкритої освіти в Європі, а зібрані факти свідчать про те, що бібліотеки у межах своїх можливостей відіграють роль менеджерів, фасилітаторів та розповсюджувачів відкритої інформації та знань. Крім того, деякі бібліотеки є прихильниками відкритих досліджень та відкритої освіти, і вони забезпечують істотну підтримку навчального процесу, інформаційної грамотності та авторського права і ліцензування. Крім того, бібліотеки могли б зробити більше для підтримки спільної творчості та інших заходів, спрямованих на створення знань, що належать до OE.

Очевидно, що бібліотеки підпорядковані бюрократичному державному механізму. Для того, щоб подолати цей виклик, необхідна підви-

щена обізнаність та пропаганда OE. Бібліотеки, які успішно впроваджують OE та OER, мають далі демонструвати свої можливості подолання цих викликів. Вони також мають потенціал, щоб взяти на себе керівну роль у вивченні збільшення зобов'язань своєї установи щодо OE через інституційну політику, особливо за відсутності національної політики OE. Наступний життєво важливий крок – співпраця бібліотек для створення більш відкритого, творчого, юридично і технічно обґрунтованого та поінформованого освітнього середовища для полегшення доступу до навчальних матеріалів.

З огляду на викладене слід зазначити, що бібліотекарі є одними з найпалкіших прихильників відкритої освіти, тому що отримання інформації – це найважливіший, базовий принцип їх професії. Заохочуючи більш тісний зв'язок науки з потребами суспільства, просуваючи рівні можливості для всіх, OS має всі шанси кардинально скоротити розрив у науці, технологіях та інноваціях між країнами і всередині країн, в задоволенні права людини на знання.

Джерела та література:

1. Drafttext of the UNESCO Recommendation on Open Science. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378381.locale=en> .
2. Records of the General Conference, 40th session, Paris, 12 November-27 November 2019, volume 1: Resolutions. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372579>.
3. Research Libraries. Powering. Sustainable. Knowledge in the Digital Age. LIBER Europe. Strategy 2018-2022. URL: <https://libereurope.eu/wp-content/uploads/2020/10/LIBER-Strategy-2018-2022.pdf>.
4. Open Education in European Libraries of Higher Education. URL: <https://zenodo.org/record/3903175#.YVSkHppByUk>.

EUROPEAN LIBRARIES AND OPEN EDUCATIONAL RESOURCES

Zinaida Ponomarenko,
ORCID 0000-0002-1782-8985,
Junior Research Fellow,
Intellectual Property Protection Sector,
V. Vernadsky National Library of Ukraine

The experience of European libraries in the implementation of open education and open educational resources is considered.

Key words: *open science, open education, open educational resources, library.*